

Přehledové studie

DISKURZY HOMOSEXUALITY A VÝVIN SEXUÁLNĚJ IDENTITY

IVANA ČERVENKOVÁ

Katedra psychologie a patopsychologie, PedF UK, Bratislava

GABRIEL BIANCHI

Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

ABSTRACT

Discourses of homosexuality and the development of sexual identity

I. Červenková, G. Bianchi

The paper gives an overview of three basic paradigmatic conceptions of homosexuality and discourses in which they are realized (stigmatizing, liberal-humanistic, and post-modern). The authors preferably concentrate on detailed clarification especially of the post-modern discourse of homosexuality, the reason for what is especially the little dissemination of this discourse. In the last part of the study, the authors illustrate the vitality of particular discourses of homose-

xuality by the overview of studies realized in this field in Slovakia, and point to some problem connected to non-transparency of the used paradigmatic approach.

key words:

discourse, homosexuality, sexual identity

klíčové slová:

diskurz, homosexualita, sexuální identita

Mohlo by sa zdať prekvapujúce, že kategórie heterosexuál a homosexuál, ktoré dnes považujeme za podstatné, vznikli až v devätnástom storočí. Dovtedy bola „sodomia“ podľa občianskeho a kanonického práva iba zakázaným činom, ale v devätnástom storočí sa rôzne periférne sexuality stávajú predmetom záujmu vtedajšej medicíny. Definiujú sa normy sexuálneho vývinu od detstva až po starobu a všetky možné odchýlky od reprodukčnej sexuality legitímnych párov sú diagnostikované ako duševné choroby, sú teda patologizované. Homosexuál získava svoju osobnosť, „má svoju minulosť, anamnézu a detstvo, charakter, spôsob života“ (Foucault, 1999, s. 53), ale aj svoju anatómiu a morfológiu, homosexuál sa stáva reprezentantom druhu. Vzniká moderná

Došlo: 16. 10. 2002; I. Č., Katedra psychologie a patopsychologie, PedF UK, Bratislava; G. B., Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: bianchi@savba.sk

Tento text vznikol s čiastočnou podporou grantu VEGA č. 2/3147/23.

Pozn.: Autori si uvedomujú politický rozmer tradičného používania osobných substantív výlučne v mužskom rode. Napriek tomu sa rozhodli v tomto texte zotrvať pri takomto používaní jazyka, a to najmä z pragmatických dôvodov, nakoľko neaspirujú na politizovanie publikačného priestoru časopisu Československá psychologie.

vedecká literatúra o homosexuáloch a ich klasifikácii. Renomovanými autormi zaoberajúcimi sa touto problematikou sú C. H. Ulrichs, C. Westphal, R. Krafft-Ebing, H. Ellis, M. Hirschfeld, S. Freud a ďalší (Weeks, 1995). Niekoľko desaťročí sa potom vedecký diskurz zaoberá otázkami, či je homosexualita vrodená, alebo získaná, ako aj rôznymi pokusmi o jej liečbu.

Podľa K. Plummera (1995) umožnil vznik „homosexuála“ rozvoj kapitalizmu a s ním súvisiaca ideológia individualizmu, ktorá poskytla kontext možností a medicína dodala rolové modely. Ako prispel vznik kapitalizmu k objaveniu „homosexuála“? V predkapitalistickej spoločnosti hrala dôležitú úlohu rodina, ktorá sa snažila byť autonómnou, samostatne produkujúcou jednotkou. Všetci jej členovia plnili istú úlohu v organizácii práce, čo neumožňovalo mužom a tobôž nie ženám vzdialiť sa od svojej rodiny. Kapitalizmus však priniesol možnosť platenej práce, teda aj možnosť nezávislosti od rodiny, možnosť ostať nezobášaný (Plummer, 1995).

Nová rola homosexuála pomohla jasne oddeliť prípustné a neprípustné správanie a segregovať „deviantných“ od ostatných ľudí, a tým ovládnuť a regulovať „deviantné“ vzorce správania (Weeks, 1995). Zaujímavé je však aj konštatovanie D. Fussovej (1991), že v tom okamihu, ako sa v histórii objavili homosexuáli ako „kategória“ a nie len ako „dočasná aberácia“, v tom istom okamihu homosexuáli zmizli z verejného priestoru – začali skrývať svoju sexuálnu identitu. Prvé zverejnenie bolo teda súčasťou aj prvým „uzavretím sa“.

1. DISKURZY O HOMOSEXUALITE

Diskurz stigmatizujúci homosexualitu

Prvým konzistentným diskurzom o homosexualite je diskurz stigmatizujúci homosexualitu, ktorý prevládal od 20. rokov dvadsiateho storočia približne do 70. rokov, avšak v mnohých krajinách pretrváva ešte dodnes (Rosenfeld, 1999). Charakteristické pre tento diskurz je vnímanie homosexuality ako samostatného aspektu self, ktorý človeka diskredituje v očiach tých ľudí, ktorí o tom vedia. O svojej homosexualite bolo lepšie pomlčať a prejavovať ju výhradne v súkromí vzhľadom na škody, ktoré by spôsobilo jej zverejnenie. Najvhodnejšia teda bola stratégia prezentovania sa ako heterosexuála alebo heterosexuálky. Väčšina príbehov zverejnenia homosexuálnej identity končila tragicky, viedla k nešťastiu, samovražde, pomäteniu alebo k osamelosti. Neexistovalo nič také ako „šťastný homosexuál“ (Plummer, 1995). „Dobre prispôbená“ a teda „mentálne zdravá“ lesbická žena alebo gej akceptovali patologický koncept homosexuality a vyhľadali pomoc psychológa alebo psychiatra pri snahe smerujúcej k heterosexualite (Kitzinger, 1990). Za nekompetentné sa považovalo zlyhanie alebo odmietanie heterosexuálnej sebaaprezentácie (Rosenfeld, 1999).

Liberálno-humanistický diskurz

Od 70. rokov dvadsiateho storočia pôsobí liberálno-humanistický diskurz (Kitzinger, 1990) v angličtine označovaný aj ako „gay liberal“ (Rosenfeld, 1999) a je momentálne dominantným diskurzom o homosexualite v západnej kultúre (Rosenfeld, 1999). Objavenie sa tohto diskurzu, teda aj verejné objavenie sa „geja“ a „lesbickej ženy“, súvisí s pôsobením gejských a lesbických hnutí v druhej polovici dvadsiateho storočia (Pummer, 1995). V roku 1973 bola v dôsledku aktivít lesbických žien a gejev homosexualita vyňatá z Diagnostického a štatistického manuálu Americkej psychiatrickej asociácie a „homosexualita ako osobná patológia“ bola vystriedaná termínom „homosexualita ako osobná voľba životného štýlu“ alebo ako „zdroj sexuálneho, emocionálneho a osobného naplnenia“ (Kitzinger, 1990). Svetová zdravotnícka organizá-

cia (WHO) prestala homosexualitu diagnostikovať ako chorobu až v roku 1991 (Džuka, Warošek, 1996). Charakteristickými črtami tohoto diskurzu sú „presvedčenie o základnej podobnosti medzi heterosexuálnymi a homosexuálnymi ľuďmi, odmietanie konceptu homosexuality ako centrálneho organizujúceho princípu osobnosti, presvedčenie, že homosexualita je tak isto prirodzená, normálna a zdravá ako heterosexualita a popretie tvrdenia, že lesbizmus alebo mužská homosexualita znamenajú hrozbu pre nukleárnu rodinu a spoločnosť ako ich poznáme“ (Kitzinger, 1990, s. 45). Homosexualita ako podstatná súčasť seba by nemala byť podľa tohto diskurzu udržiavaná v tajnosti, pretože inak dôjde k popretiu seba. Naopak, sexuálna identita by sa mala prejavovať aj verejne aj súkromne. Gej alebo lesbická žena sa považuje za kompetentného (prípadne mentálne zdravého) podľa toho, do akej miery dokáže prezentovať svoje skutočné „ja“ a nekompetentným ho robí mylné chápanie homosexuality ako stigmy a predstieranie heterosexuálnej orientácie (Rosenfeld, 1999; Kitzinger, 1990). Liberálne poňatie homosexuality znamená aj to, že homosexualita je stále viac prítomná na verejnosti a v diskurzoch. Napätie, ktoré v dôsledku toho vzniká, si žiada nové riešenie; keď je homosexualita odpatologizovaná, spatologizovalo sa jej odmietanie a rodí sa pojem homofóbia. „Chorý“ homosexuál bol teda nahradený „chorým“ homofóbiom. To naďalej ponecháva moc rozhodovať o tom, kto je psychicky zdravý a kto chorý v rukách expertov (psychológov, psychiatrov). Čo je však ešte vážnejšie, likviduje sa tak politický náboj utlačania gejov a lesbických žien tým, že toto utlačanie sa chápe ako dôsledok osobnostnej nedostatčnosti istých jedincov trpiacich fóbiou (Kitzinger, 1990, 1996). Naviac, zvonunastoluje to potrebu experta pri sprevádzaní procesom získavania zrelšej homosexuálnej identity.

Neskoromoderné (postmoderné) diskurzy

Sociálny konštrukcionizmus, symbolický interakcionizmus, pragmatizmus a postmodernizmus

Základom liberálno-humanistického diskurzu bolo presvedčenie o prirodzenosti a predradenosti sexuality, o možnosti nájsť svoju skutočnú sexualitu, presvedčenie o základných, kľúčových zážitkoch, ktoré sú spolu prepojené a možno ich objaviť. Istým prechodom medzi liberálno-humanistickými a postmodernými diskurzami sú názory, ktoré uznávajú dôležitosť kultúry pri tvarovaní sexuality, avšak za základ berú „prirodzené“ túžby človeka (Blackwood, 2000). Pre postmoderné chápanie sveta je všeobecne platné presvedčenie, že svet nie je taký jasný a transparentný, akým sa zdal v dobe modernej. Dotýka sa to samozrejme aj teórie o sexualite, a teda aj o homosexualite, v procese ich posunu smerom ku konštrukcionistickým pohľadom, stanoviskám symbolického interakcionizmu, pragmatizmu a postmodernizmu. Sexualita je podľa týchto neskoromoderných (postmoderných) diskurzov považovaná za „fluidný a premenlivý produkt ľudskej činnosti a histórie, a nie nemenný dôsledok tela, prírody a sexuálneho pudu“ (Plummer, 1995, s. 133). Sexuálne aktivity s rovnakým pohlavím a gejské a lesbické identity sú považované za fenomény, ktoré sú sociálne a politicky regulované (Wilkinson, Kitzinger, 1994). Podľa konštrukcionistických prístupov je celkový sexuálny potenciál konštruovaný kultúrou a vtiesený do istých túžob, správania a významov (Blackwood, 2000). Ľudia rozumejú samým sebe, vytvárajú a definujú sa na základe toho, čo v ich kultúre znamená byť človekom (Bačová, 2000 a), teda napríklad mužom, ženou, ale aj heterosexuálom či homosexuálom. Príbehy o sexuálnych minoritách, ktoré nám poskytovali experti (sexuológovia, psychológovia a iní), nahrádzajú v kontexte postmoderných prístupov príbehy zúčastnených. Príbehy zdôrazňujúce jadro, základ sexuálnej orientácie a možnosť objavenia „skutočnej“

identity sa menia na príbehy rôznorodosti a odlišnosti. Teda sexualita už nie je vnímaná ako niečo esenciálne, ako podstata čakajúca na objavenie, ale sú tu iba konštrukcie fragmentov a ich viacznačnosť. Identity prestávajú byť stabilné a jasné (Plummer, 1995).

„Queer“ teória

K postmoderným diskurzom patrí aj „queer“ teória, ktorá taktiež považuje identitu za sociálne konštruovanú (Tierney, 1999). Slovo „queer“ znamenalo „nenormálny“ alebo „neheterosexuálny“ (Dilley, 1999), bolo hanlivým označením pre marginálne sexuality a iné „deviácie“ (Jolly, 2000). Význam slova sa však menil koncom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia a dnes „queer“ označuje nielen gejov a lesbické ženy, ale všetkých, koho náklonnosti, praktiky a sympatie sú v rozpore s prevládajúcim vnímaním pohlavia, rodu a sexuálnej identity (Ault, 1997). „Queer“ vyjadruje nové politické tendencie najmä mladšej generácie sexuálnych minorít, ktorá je opozíciou ku klasickej politike lesbických žien a gejov zameriavajúcej sa najmä na občianske práva a slobody (Epstein, 1997). Lesbická a gejská identita sú liberálno-humanistickými identitami, ktoré zohrali dôležitú úlohu v boji proti diskriminácii sexuálnych menšín. „Queer“ identita je však iná, vyjadruje snahu narušiť doterajšie binárne definície sexuality, rodu a pohlavia, teda aj delenie ľudí na heterosexuálov a homosexuálov (Humphrey, 1999; Jolly, 2000). Tým podkopáva samotný základ gejskej a lesbickej identity a umožňuje chápať sexualitu ako neesenciálnu a meniacu sa (Jolly, 2000). Ako hovorí W. G. Tierney (1999), už aj snaha presne definovať „queer“ teóriu je v rozpore s jej „hlásaním“, jej význam nemožno zachytiť pár vetami.

Radikálny feminizmus

K vyššie uvedeným alternatívam k patologizujúcemu a liberálno-humanistickému diskurzu by sme mohli zaradiť aj radikálne feministický prístup. Jeho predstaviteľka C. Kitzingerová (1990) nepovažuje liberálno-humanistický diskurz za oslobodzujúcu silu, ale za ďalší spôsob utlačania lesbických žien. Posun od chápania homosexuality ako patológie k homosexualite ako životnému štýlu vníma iba ako vystriedanie sa dvoch konštrukcií lesbizmu, ktoré obe likvidujú jeho politický náboj v pozadí. Ťažiskom teórie radikálneho feminizmu je preto vnímanie homosexuality a heterosexuality ako politických inštitútov a odmietanie individualizovaných interpretácií sexuálnej orientácie. V tomto rámci je heterosexuality vnímaná ako sociálne konštruovaná a inštitucionalizovaná štruktúra, ktorá napomáha pretrvávaniu mužskej nadvlády. Lesbizmus možno z radikálneho feministického pohľadu vnímať ako vedomo zvolenú cestu, vedomé sústredenie pozornosti na ženy namiesto na mužov; je to v podstate politické rozhodnutie (Ginzberg, 1996; Kitzinger, 1990). Lesbická existencia teda možno chápať tiež ako priamy, alebo nepriamy útok proti právu muža na prístup k žene (Rich, 1996).

2. VÝVIN SEXUÁLNEJ IDENTITY

Pozrime sa teraz bližšie na to, ako bol vývin sexuálnej identity chápaný v liberálno-humanistickom diskurze a akým špeciálnym otázkam sexuálnej identity sa venujú postmoderné prístupy.

Vývin sexuálnej identity v kontexte liberálno-humanistického diskurzu

Súčasťou liberálno-humanistického diskurzu je aj uvažovanie o vývine homosexuálnej alebo bisexuálnej identity (Kitzinger, 1990), ktorý zvykneme označovať aj ako proces „coming out“, čo je skrátením slovného spojenia „coming out of the closet“

(vyjsť z vlastného uzavretia, otvorí sa, Herek, 2000). „Coming out“ je definovaný ako „proces, počas ktorého jedinec rozpoznáva svoju emocionálnu a sexuálnu náklonnosť k osobám rovnakého rodu, prijme lesbickú alebo gejskú (alebo bisexuálnu) identitu a potom zdieľa tieto identity s inými“ (Rust, 1996, s. 87). Mnoho lesbických žien, gejov a bisexuálov vyrastá so svojimi heterosexuálnymi rodičmi, ktorí ani neuvažujú o možnosti, že ich dieťa nemusí byť heterosexuálne. Lesbické ženy, geji a bisexuáli sú vychovávaní a socializovaní ako heterosexuáli a „coming out“ znamená vlastne nahradenie heterosexuálnej identity (ktorá je považovaná za samozrejmosť, takže zriedkavo o nej uvažujeme ako o identite) inou identitou (ktorá vôbec nie je považovaná za samozrejmosť, ale je skôr stigmatizovaná).

Dôsledky procesu „coming out“ sa netýkajú iba voľby sexuálneho partnera, ale geji, lesbická žena alebo bisexuál sa stáva členom minority, čo do značnej miery ovplyvňuje jeho životný štýl (Ondrisová, Heretik, Šípošová, 1999). Identita je niečo, čo spája človeka so sociálnym svetom a zmena sexuálnej identity väčšinou vedie k zmene vzťahov človeka s ostatnými ľuďmi a spoločnosťou ako takou (Rust, 1996). Osoba, ktorá sa identifikovala ako lesbická žena, gej alebo bisexuál, získava odlišnú pozíciu v spoločnosti, ako keď ju považovali za heterosexuála. Zisťuje, že kultúra, v ktorej vyrastala, je do značnej miery irelevantná pre jej potreby, pretože normy, tradície a hodnoty tejto kultúry predpokladajú heterosexuálitu. „Coming out“ teda znamená aj stratu sociálnych a kultúrnych väzieb, hľadanie novej komunity ľudí s podobnými identitami a osvojenie si noriem, hodnôt a tradícií tejto komunity.

Väčšina mužov a žien prežíva svoju prvú náklonnosť k osobe rovnakého pohlavia medzi desiatym a pätnástym rokom a to, že nie sú heterosexuálni, si najpravdepodobnejšie uvedomia medzi trinástym a devätnástym rokom. Avšak uvádzanie priemerného veku môže zakrývať veľkú variabilitu medzi jednotlivcami a v skutočnosti nemusí odrážať reálnu skúsenosť žiadneho človeka (Rust, 1996).

Cassovej model vývinu homosexuálnej identity

Viaceri odborníci formulovali (liberálno-humanistické) modely vývinu homosexuálnej identity, ale najčastejšie citovaným je model V. Cassovej z roku 1979, ktorý sa od väčšiny ostatných líši tým, že nezdieľa ináč frekventované presvedčenie, že ľudia vnímajú svoju vyvíjajúcu sa neheterosexuálnu identitu v negatívnom svetle (Cass, 1984). Model je založený na klinických pozorovaniach a výskumoch lesbických žien a gejov v západnej Austrálii. Proces formovania identity rozdeľuje Cassová do šiestich štádií:

1. *Zmätok v identite.* Sexuálny obraz jedinca sa stáva neistým. Človek si začína uvedomovať, že jeho správanie, cítenie a uvažovanie je potenciálne homosexuálne. Časté sú otázky: „Kto som?“, „Som gej?“, „Som skutočne heterosexuálna?“. Človek si je dosť istý, že homosexualita má niečo spoločné s jeho osobnosťou, ale veľmi zriedkavo, ak vôbec, povie o tom niekomu ďalšiemu. Podľa toho, či muž alebo žena považuje homosexuálnu sebadefiníciu za správnu, alebo nie (Cass, 1984), môže reagovať buď vyhľadávaním informácií týkajúcich sa sexuálnej orientácie, alebo jej popretím (Rust, 1996). Snaha poprieť možnú homosexualitu sa prejavuje napríklad potláčaním správania, ktoré by mohlo byť považované za homosexuálne. Ďalšou možnosťou popretia je interpretovanie tohto správania ako nehomosexuálneho pripísaním ho na vrub experimentovania alebo opitosti.
2. *Porovnávanie identity.* Akceptovaním možnosti homosexuálnej identity sa stane odlišnosť od heterosexuálnych ľudí zjavnejšia, a to so sebou prináša pocity odcudzenia. Človek by sa rád s niekým porozprával o svojom pociťovaní odlišnosti, začína uvažovať o nadviazaní kontaktu s inými gejmami a lesbickými ženami, ale nie je úplne istý, či to chce. Preferované je prezentovanie seba ako heterosexuála (Cass

1984). Pocity odlišnosti a odcudzenia môžu vyústiť do znižovania dôležitosti heterosexuálnych osôb pre život jedinca, prípadne k izolácii alebo potláčaniu otvorene homosexuálneho správania (Ondrisová, Heretik, Šípošová, 1999). Opúšťanie heterosexuálnej identity so sebou prináša aj stratu plánov a očakávaní do budúcnosti (napr. manželstva a rodiny). Častá je myšlienka: „Možno, že som homosexuál.“ V tomto štádiu nie je zriedkavé ani narušenie pocitu kontinuity medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou, pretože človek už nie je tým, čím si myslel, že je (Rust, 1996). Znovuobjavenia tejto kontinuity sa môžu diať rekonštrukciou osobnej minulosti, pri ktorej zážitky s osobami rovnakého pohlavia získavajú na dôležitosti (Kitzinger, Wilkinson, 1995).

3. *Tolerancia identity.* Človek si je istý, že je gej alebo lesbická žena a toleruje to. Začína si uvedomovať sexuálne, sociálne a emocionálne potreby, ktoré neheterosexuálna identita prináša. Nadväzuje kontakty s inými gejmami, lesbickými ženami, bisexuálmi a ich komunitou, avšak tieto kontakty sú často vnímané ako nevyhnutné, a nie ako žiaduce. Dôraz je kladený na dva samostatné obrazy seba: verejná prezentácia seba ako heterosexuála a privátna (homosexuálna), uplatňovaná iba v spoločnosti iných gejov a lesbických žien.
4. *Akceptácia identity.* Narastajúce množstvo kontaktov s gejskou a lesbickou komunitou prispieva k pozitívnemu vnímaniu svojej neheterosexuálnej identity a postupnému vytváraniu siete homosexuálnych priateľov. Človek sa snaží zapadnúť do spoločnosti (prevažne heterosexuálnej) a súčasne sa správať v súlade so svojou identitou, čo spôsobuje nutnosť používania stratégií, ako je napríklad predstieranie heterosexuality v určitých situáciách. Tieto stratégie pomáhajú vyhnúť sa potenciálne negatívnym reakciám zo strany okolia. Gej alebo lesbická žena selektívne zverejňuje svoju identitu priateľom a príbuzným. Toto štádium možno považovať za relatívne pokojné a stabilné, pretože otázky „Kto som?“ a „Kam patrí?“ sú už zodpovedané.
5. *Hrdosť na identitu.* Charakteristické pre toto štádium je, že človek cíti hrdosť na svoju gejskú alebo lesbickú identitu a lojalitu k homosexuálom ako skupine. Ľudí s neheterosexuálnou identitou považuje za dôležitých, zatiaľ čo hodnota heterosexuálov je znižovaná. Častý je hnev na sociálnu stigmatizáciu gejov a lesbických žien, čo vedie k zverejňovaniu svojej identity a konfrontácii s heterosexuálmi s cieľom napomôcť k rovnocennosti sexuálnych menšín s heterosexuálnou väčšinou.
6. *Syntéza identity.* Človek si na základe pozitívnych kontaktov s heterosexuálmi začína uvedomovať neúnosnosť delenia sveta na dobrých homosexuálov a zlých heterosexuálov. Homosexuálna identita prestáva byť jedinou identitou, ktorá človeka charakterizuje. Ľudia v tomto štádiu vývinu identity si začínajú uvedomovať, že ich osobnosť má mnoho iných stránok a tá, viažuca sa k ich sexuálnej orientácii, je len jedna z viacerých. Homosexuálna identita už nie je skrývaná, dochádza k zjednoteniu verejných a súkromných aspektov seba, čo vedie k prežívaniu pokoja a stability. Tým je podľa Cassovej proces vývinu identity ukončený.

Otázky sexuálnej identity v neskoromoderných (postmoderných) diskurzoch

Kritika normatívnosti vývinových modelov homosexuálnej identity

Model V. Cassovej a jemu podobné je potrebné chápať iba ako náčrt možného vývinu identity, a nie ako všeobecné pravidlo platné pre všetkých ľudí s minoritnou sexuálnou orientáciou. Ako hovorí J. F. Morrisová so spoluautorkami (1995) o procese „coming out“ lesbických žien (ale podobne sa možno vyjadriť o vývine neheterosexuál-

nej identity všeobecne), existuje toľko rôznych skúseností ako je lesbických žien (resp. ľudí, ktorí sa neidentifikujú ako heterosexuáli). Aj R. A. Rhoads (1997) vyčíta modelom procesu „coming out“, že neberú do úvahy diverzitu ľudských skúseností, ale poskytujú iba „univerzálne“ zákonitosti vývinu inej ako heterosexuálnej identity. Podľa S. Ondrisovej, A. Heretika a M. Šípošovej (1999) takéto modely pomáhajú porozumieť a predvídať zážitky neheterosexuálnych ľudí, ako aj identifikovať ťažkosti vo vývine ich identity. R. A. Rhoads (1997) nás však upozorňuje, aby sme takéto modely nebrali ako normu. Posudzovanie podľa štandardov procesu „coming out“ môže viesť k marginalizácii tých, ktorí vybočujú v nejakom ohľade z tejto „normy“. Ak by Cassovej štádiá nezodpovedali prežívaniu gejov a lesbických žien, viedlo by používanie stratégií v súlade s týmto modelom v psychologickú prax len k inkongruencii, frustrácii, znižovaniu sebavedomia klienta alebo klientky (Degges-White, Rice, Myers, 2000).

Vývin sexuálnej identity ako celoživotný proces

Aj keď V. Cassová (1984) pokladá dosiahnutie štádia syntézy identity za ukončenie „coming out“, „coming out“ je celoživotný proces. Žena či muž s minoritnou sexuálnou orientáciou sa musí v každej novej situácii, pri každom stretnutí s novým človekom rozhodovať, či sa mu zdôverí so svojou identitou (Rust, 1996). Avšak nie len v tom spočíva „celoživotnosť“ procesu „coming out“. Lineárne modely vývinu homosexuálnej alebo bisexuálnej identity nerátajú s možnosťou viacerých zmien sexuálnej orientácie; tieto modely predpokladajú, že ak už raz jedinec objavil svoju „skutočnú“ sexuálnu identitu, tá sa už nezmení. Sexuálne správanie, pocity, predstavy a identita sa však menia počas života človeka, takže možno zažiť takýchto procesov vytvárania vlastnej identity niekoľko (Diamond, Savin-Williams, 2000). L. M. Diamondová a R. C. Savin-Williams (2000) preto navrhujú sústrediť sa viac na proces ako na výsledok vývinu identity. Teda miesto zamerania sa na „coming out“, by bolo vhodnejšie sa zamerať na „sexuálne spytovanie sa“ („sexual questioning“). Toto „sexuálne spytovanie sa“ môže prežívať každý človek, môže sa opakovať viac krát v živote a nemusí nevyhnutne vyústiť do gejskej, lesbickej alebo bisexuálnej identity. Takto vnímané procesy sexuálneho definovania sa bez prijatia konečnej sexuálnej identity sú v súlade s postmodernými náhľadmi na identitu ako nestabilnú a premenlivú (Plummer, 1995). Aj podľa sociálneho konštrukcionizmu (Bačová, 1996, s. 321-322) je „konštruovanie a rekonštruovanie seba a svojho sociálneho postavenia, sebadefinovanie a redefinovanie nepretržitým procesom.“

Sexuálna identita ako politické rozhodnutie

V. Cassová pokladá piate štádium – štádium pýchy na identitu – za nezrelé (Rhoads, 1997). Hrdosť na svoju identitu je iba odrazovým mostíkom k štádiu syntézy identity, kedy dochádza k zmierneniu hnevu na utláčajúcu heterosexuálnu väčšinu. R. A. Rhoads (1997) však upozorňuje, že v komunitách ľudí s inou ako heterosexuálnou identitou sú niektorí jednotlivci, ktorí si zachovali pocit hrdosti a hnev na sociálnu nespravodlivosť, nepostrádateľní. Radikálna politická identita je teda z hľadiska psychológie jednotlivca iba stupienkom na rebríku, ktorý vedie k „najvyššiemu stupňu vývinu identity“ a prispôsobenia sa individualizovanej liberálno-humanistickej identite bez politického rozmeru (Kitzinger, 1990). Z hľadiska politického je však štádium hrdosti na identitu štádiom „najvyšším“. Radikálny feminizmus vníma lesbizmus a heterosexuálnu identitu ako politické inštitúty a odmieta ich interpretovanie ako osobnej záležitosti. Lesbizmus teda nevníma ako osobnú patológiu, privátnu sexuálnu orientáciu alebo zdroj skutočnej lásky a šťastia, ale ako odmietnutie nadvlády muža nad ženou.

Nezverejnenie sexuálnej identity

Podľa R. Caina (1991) výskumníci a klinickí pracovníci spájajú skrývanie sexuálnej identity s rôznymi ťažkosťami, ako sú napríklad nízke sebavedomie, sociálna izolácia, pocit bezmocnosti a nekompetencie, zatiaľ čo zverejnenie je spájané s psychologickým zdravím. Zatajovanie je v liberálno-humanistickom diskurze považované za niečo nežiadúce, za znak nedostatočnej dôvery svojim blízkym sprevádzané negatívnymi pocitmi zo seba samého (Cain, 1991). Panuje presvedčenie, že všetky tajomstvá sú negatívne a mali by byť prezradené. Avšak tajomstvá majú aj sociálne a osobne dôležitú funkciu v tom, že vytvárajú nevyhnutné sociálne hranice a prispievajú k osobnej autonómii. Môžu nám pomôcť pri vytváraní identity, regulácii intimitu a pocitu vlastnej moci, pretože rozpoznanie všetkého môže robiť ľudí zraniteľnými (Plummer, 1995).

Otázka zverejnenia má aj ďalší rozmer, keďže príbehy o zverejnení homosexuálnej identity vytvárajú konštrukciu, v ktorej sú lesbické ženy a geji vnímaní ako trpiaci v heteronormatívnej spoločnosti. Podľa tejto konštrukcie zažívajú sexuálne menšiny utajovanie a sociálnu izoláciu, snažiac sa začleniť do (prevažne heterosexuálnej) spoločnosti. Tak sa príbehy o procese „coming out“ podieľajú na neoprávnenom utváraní identity gejov a lesbických žien ako sociálnych obetí (Seidman, Meeks, Traschen, 1999). To všetko vedie k prehodnocovaniu automatických predpokladov o užitočnosti zverejňovania homo/bisexuálnej identity.

Odlíšnosti vývinu identity žien a mužov

Uvažovanie o odlišnostiach lesbických žien a gejov súvisí so širším kontextom uvažovania o rode v psychológii. V. Bačová hovorí v zhode s R. D. Ashmorom (Bačová, 2000 b) o troch paradigmách rodu v psychológii. Podľa prvej paradigmy (1894 – 1936, ale pretrvávajú dodnes) je základom rozdielov medzi mužmi a ženami biologické pohlavie. Aj keď v laickej a nep psychologickú verejnosti panuje presvedčenie o veľkých rozdieloch medzi mužmi a ženami, vedecký, najmä neuropsychologický výskum priniesol argumenty o minimálnosti rozdielov v kognitívnych aj emocionálnych funkciách medzi mužmi a ženami a ukazuje, že napriek niektorým medzipohlavným rozdielom, tieto sú výrazne menšie ako štatistický rozptyl v danej funkcii bez ohľadu na pohlavie. Druhá paradigma (1936 – 1954) vníma pohlavie/rod ako osobnostnú premennú, teda maskulinita a femininita sú črtami, ktoré riadia správanie a sú pokladané za protichodné. Femininita je normálna u žien a maskulinita u mužov. Neskôr (1974 – 1982) do tejto paradigmy S. L. Bemová (podľa Bačová, 2000 b) vniesla koncepciu androgýnie, podľa ktorej má človek istú dávku femininity aj maskulinity bez ohľadu na pohlavie; disponovanie nielen „vlastnou“ maskulinitou či femininitou muža resp. ženy, ale aj doplnkovou femininitou resp. maskulinitou sa považuje za jeden z kľúčov k psychologickú zrelosti. Androgýnia je považovaná za zdravšiu, pretože umožňuje adekvátnejšie reagovať na rôzne situácie. Podľa tretej paradigmy (od 1982) je rod sociálnou kategóriou. V predchádzajúcich paradigmách bol jediným základom mužskosti a ženskosti jedinec, teda jeho biologické danosti alebo osobnosť. Táto paradigma však zdôrazňuje úlohu spoločnosti, ktorá dáva mužskosti a ženskosti význam. Na základe konštrukcie rodu v danej spoločnosti naň potom jednotlivec odpovedá. Teda rod, sex, ani pohlavie nemožno vysvetľovať iba pôsobením biológie, pretože majú mnoho sociálnych a psychologických podôb (Bačová, 2000 b). O rozvoj tretej paradigmy sa pričínila najmä C. Gilliganová (podľa Bačová, 2000 b), ktorá upozornila na odlišnosť prežívania a skúseností žien a mužov. Kvôli týmto odlišnostiam by nemali byť ženy posudzované podľa mužských štandardov, ako sa to doteraz v psychológii často deje, ale aj ich „hlas“ by mal byť súčasťou psychologickú

kej teórie. Rozdiely medzi mužmi a ženami by mali byť chápané pozitívne, bez hodnotenia kto je „lepší“ alebo „horší“.

Ako sa paradigma rodu ako sociálnej kategórie premieta do nazerania na gejskú a lesbickú identitu a jej vývin? Mnohým modelom vývinu neheterosexuálnej identity bolo vytykané, že neberú do úvahy zásadné rozdiely medzi skúsenosťou žien a mužov (Diamond, 1998). Medzi kľúčové komponenty vývinu homosexuálnej identity sú často zaraďované atypické správanie v detstve, pocit inakosti, záujem o osoby rovnakého pohlavia už v detstve alebo adolescencii, nezáujem o sexuálne kontakty s osobami druhého pohlavia. Ale vývinové trajektória väčšiny lesbických a bisexuálnych žien sa odkláňajú aspoň v jednej charakteristike od tohto scenára (Diamond, Savin-Williams, 2000; Diamond, 1998). Podľa J. Weeks (1995) majú lesbizmus a mužská homosexualita odlišné, aj keď spolu súvisiace, histórie, ktoré súvisia so sociálnym vývinom odlišných rodových identít.

Mnoho žien, ktoré sa identifikujú ako lesbické, tak robia až po určitom období, počas ktorého sa identifikovali ako heterosexuálne (Kitzinger, Wilkinson, 1995). Podľa viacerých autoriek (Diamond, 1998; Rust, 1996) si ženy uvedomujú svoj lesbizmus alebo bisexualitu neskôr ako geji a bisexuálni muži. Vývin lesbickej alebo bisexuálnej identity žien je často prudký (Diamond, 1998). Podľa L. M. Diamondovej a R. C. Savin-Williamsa (2000) je najčastejším spúšťačom zmeny identity intenzívny emocionálny vzťah.

L. M. Diamondová a R. C. Savin-Williams (2000) hovoria o väčšej fluidite sexuálnej identity žien v porovnaní s mužmi. Uvádajú taktiež, že náklonnosť k mužom a k ženám sa u žien vzájomne nevylučuje. V porovnaní so sexuálnou fluiditou žien, sexuálna orientácia mužov je často pokladaná za menej flexibilnú a viac automatickú (Peplau, Garnets, 2000). Väčšia flexibilita a vnútorná nekonzistentnosť sexuality žien je často chápaná ako dôsledok odlišnej socializácie dievčat a chlapcov (Rust, 2000). Podľa jedného z vysvetlení dovoľuje naša kultúra ženám väčšiu slobodu vo vyjadrovaní emócií a intimity vo vzťahoch ako mužom. Sexuálna intimita medzi ženami môže byť chápaná ako výsledok sociálne akceptovanej emocionálnej intimity. To môže ženám poskytovať väčšiu slobodu v objavovaní vlastnej náklonnosti k osobám rovnakého pohlavia, a tým prispievať k väčšej flexibilita ženy v oblasti sexuality (v porovnaní s mužom). Táto väčšia flexibilita však umožňuje žene zapájať sa do sexuálnej intimity so ženou bez toho, aby sa identifikovala ako lesbická. Na druhej strane, sexuálna aktivita medzi dvoma mužmi bude mať priame dôsledky na vytváranie identity, pretože v našom kultúrnom obraze muža je väčší dôraz kladený na jeho sexualitu a aktívnu sexuálnu túžbu. Aj podľa W. Simona a J. Gagnona (1998) sa ženy učia byť sexuálnymi inak ako muži. Vývin u mužov podľa nich prebieha od sexuálnych väzieb k ľudskému vzťahu a u žien je zase láska a vzájomná náklonnosť podmienkou sexuálneho zblíženia. Avšak nie vždy vzniká gejská alebo bisexuálna identita na základe erotických skúseností s druhým mužom. Novšie výskumy (Dube, 2000; Newman, Muzonigro, 1993) ukazujú, že dnešní mladí geji a bisexuáli sa častejšie ako v minulosti identifikujú ako neheterosexuálni ešte pred prvou sexuálnou skúsenosťou s iným mužom. Pre týchto mužov môže slúžiť ako katalyzátor formovania identity napríklad kontakt s ďalšími členmi gejskej a lesbickej komunity, čítanie literatúry o sexuálnej identite, uvažovanie alebo sexuálne fantázie. Tento posun pravdepodobne súvisí s objavovaním sa pozitívneho znázornenia gejev ako rolových modelov vo filme a televízii (Dube, 2000) a je iba ďalším ohnivkom v mozgovej argumentácii o sociálnej konštruovanosti väčšiny z tých rozdielov medzi mužmi a ženami pri vytváraní ich homo/bisexuálnych identít, ktoré sú pertraktované v literatúre.

3. SÚČASNÉ DISKURZY VO VÝSKUMOCH O LESBICKÝCH ŽENÁCH, GEJOCH A POSTOJOCH K NIM NA SLOVENSKU

Skúmanie postojov k homosexualite, lesbickým ženám a gejom

V rámci výskumného projektu na reprezentatívnej vzorke sa postojmi k homosexualite zaoberali Z. Bútorová a kol. (1996). Zistili, že väčšina respondentov (60 %) toleruje partnerské spolužitie ľudí rovnakého pohlavia, ale s legislatívnym zrovnoprávením takýchto zväzkov súhlasilo iba 34 % opýtaných. Ešte menšiu podporu mala možnosť adopcie detí gejskými a lesbickými párami, ktorú podporilo iba 18 % ľudí. Tolerantnejšie postoje k spolužitiu párov rovnakého pohlavia mali respondenti, ktorí osobne poznali lesbické ženy alebo gejev, mladší, s vyšším vzdelaním, slobodní, študenti, duševní pracovníci a tí, čo sa identifikovali so strednou a vyššou vrstvou. Zaujímavé je aj zistenie, že 51 % respondentov považuje tému homosexuality za nedostatočne reflektovanú v škole.

Ako sú – aj vo svetle uvedenej štatistiky – diskurzy, o ktorých hovorí najmä zahraničná literatúra, zastúpené na Slovensku? A aké témy týkajúce sa gejev a lesbických žien zaujímali výskumníkov a výskumníčky v našom kontexte? Jedna časť literatúry sa zaoberá postojmi k homosexualite ako takej, ku gejom, lesbickým ženám a ich rodinám. Počiatok výskumov postojov k homosexualite môžeme paradigmaticky zaradiť do liberálno-humanistického diskurzu, avšak na niektoré v nich obsiahnuté názory možno nazerať aj ako na sociálne konštruované. Z výskumov postojov možno spomenúť napríklad práce P. Jójárt, v ktorých sa zamerala na možné homofóbne prejavy na telefonickej linke pre deti a dospievajúcich (Jójárt, 1999) a na názory psychológov nielen na homosexualitu samotnú, ale aj na gejské a lesbické rodiny (Jójárt, 2000). Citovaná autorka (Jójárt, 2000) pokladá postoje, ktoré minimalizujú rozdiely medzi heterosexuálmi a homosexuálmi, najmä čo sa týka ich partnerských vzťahov a schopnosti vychovávať deti, za nepredpojaté. Taktiež za pozitívny názor považuje presvedčenie o tom, že homosexuálom sa človek narodí. Na základe toho možno uvedenú prácu najlepšie zaradiť ako súčasť liberálno-humanistického diskurzu. M. Kováč (2002) skúmal postoje učiteľov výchovy k manželstvu a rodičovstvu, prírodopisu, slovenského a cudzieho jazyka k homosexualite a homosexuálom. Sledoval, aká je súvislosť medzi individuálnymi charakteristikami ako pohlavie, vek, náboženské presvedčenie, vyučovaný predmet a presvedčenie o príčinách vzniku homosexuality a toleranciou homosexuality. Zistil, že aj keď respondenti považujú homosexualitu za biologicky aj sociálne, prípadne len biologicky podmienenú, väčšina z nich nesúhlasí s tým, aby gej alebo lesbická žena boli učiteľom, pediatrom alebo profesionálnym vojakom. Emocionálne reakcie učiteľov na homosexualitu/homosexuálnu orientáciu ako abstraktné pojmy boli väčšinou akceptujúce, ale keď sa homosexualita týkala konkrétneho správania (napr. sexuálnej interakcie) alebo samotného respondenta, najčastejšou reakciou bol odpor. Zaujímavé je aj zistenie, že odpovede na zatvorené otázky boli akceptujúcejšie ako odpovede na otvorené otázky, čo autor vysvetľuje uplatnením sociálnej žiadúcnosti v odpovediach na zatvorené otázky. Ak však učiteľ prezentuje na vyučovaní postoj, ktorého zložky sú vzájomne v nesúlade (emočné odmietnutie kognitívne schvaľovaného správania), študent si nemôže byť istý, aký je postoj učiteľa, a teda aký postoj si má osvojiť. Hľadanie súvislostí medzi individuálnymi charakteristikami učiteľov a ich postojmi, ktoré tvorilo základ práce M. Kováča (2002), taktiež môžeme zaradiť k liberálno-humanistickému diskurzu.

Za znak toho, že aj postmoderné diskurzy homosexuality prenikajú na Slovensko, možno považovať prácu S. Ondrisovej (2001), ktorá z pohľadu sociálneho konštruktivismu skúmala prepojenie presvedčení o rode, sexualite a homosexualite u štu-

dentov a odborníkov z oblasti duševného zdravia. Zistila, že individuálne koncepty mužskosti a ženskosti sa uplatňujú najmä pri utváraní obrazu o lesbických ženách a gejoch, a tým pádom môžu pôsobiť aj pri utváraní postojov k homosexualite ako takej. Väčšina účastníkov jej výskumu prepájala gejov a lesbické ženy s charakteristikami druhého rodu, avšak mužskosť a ženskosť boli v kontexte heterosexuality konceptualizované inak ako v kontexte homosexuality. Rodové charakteristiky heterosexuálnych mužov a žien sa týkali najmä ich osobnostných vlastností a emocionalít, ale u gejov a lesbických žien boli zdôrazňované najmä vonkajšie prejavy, ako vzhľad, hlas, chôdza a iné. Konceptualizácia sexuálnych rol muža a ženy, sexuálnej interakcie, ako aj presvedčenia o sexualite sa prostredníctvom postojov k sexualite gejov a lesbických žien podieľajú na tvorbe postojov k homosexualite. Sexualita gejov a lesbických žien sa pre časť respondentov zdá byť veľmi odlišná od sexuálneho správania heterosexuálov. Sexuálna interakcia muža a ženy bola vnímaná procesuálne, teda mala svoju predohru aj dohru s prejavmi nehy, avšak sexualita gejov nebola konceptualizovaná ako priebehová, ale iba ako izolovaný akt, ktorý nebol explicitne spájaný s prejavmi náklonnosti a intimity. Táto práca poukazuje na možnosť redukcie heterosexizmu „nepriamou cestou“ – nie jeho adresovaním, ale zameraním sa na presvedčenia o rodovej identite a sexualite ako takých (teda aj u heterosexuálov).

Skúmanie lesbických žien a gejov

Druhá skupina výskumov sa orientuje na gejov a lesbické ženy, ich prežívanie, „coming out“ a partnerské vzťahy. Jedným z nich je výskum J. Džuku a R. Waroška (1996), ktorí v zhode s A. Brzkom a J. Pondělíčkovou-Mašlovou (1992, s. 19) definujú homosexualitu ako „celoživotný, nemenný a nositeľom nezapríčený a nezvolený stav, ktorý je charakterizovaný tým, že nositeľ tohto stavu je pohlavne priťahovaný a vzrušovaný osobami rovnakého pohlavia“. Výskum J. Džuku a R. Waroška (1996) by sme mohli zaradiť k liberálno-humanistickému diskurzu. Porovnávajú v ňom subjektívnu pohodu homosexuálnych a heterosexuálnych mužov a vplyv sexuálnej orientácie na premenné subjektívnej pohody nezistili. M. Šípošová (1998) vo svojom výskume okrem iného porovnávala začiatok sexuálneho života a počet partnerov lesbických žien, gejov a heterosexuálnych mužov a žien, štruktúru ich interpersonálnych vzťahov, dĺžku partnerských vzťahov a spokojnosť s nimi. Taktiež sa zaoberala vývinom homosexuálnej identity, prvým uvedomením neheterosexuálnej orientácie, osobnými reakciami a reakciami okolia, čo je významnou témou diskurzu „homosexuality ako životného štýlu“. Zaujímavé je zistenie, že partnerské vzťahy gejov a lesbických žien sú významne kratšie ako vzťahy heterosexuálnych mužov a žien, ale zároveň sú ľudia s minoritnou sexuálnou orientáciou významne spokojnejší v týchto vzťahoch. Autorka to interpretuje tak, že geji a lesbické ženy opúšťajú svoje vzťahy, keď prestanú byť uspokojujúce, avšak heterosexuáli sa častejšie pokúšajú o zachovanie rodiny kvôli deťom. M. Šípošová (1998) taktiež zistila, že geji a lesbické ženy nevyhovujú extrémom tradičných rodových rolí. Autorka to interpretuje (v duchu sociálneho konštrukcionizmu) v tom zmysle, že geji a lesbické ženy nie sú zženštilí či príliš mužské, ale heterosexuálni muži sa „príliš“ snažia prejavovať spôsobom, ktorý je v našej kultúre považovaný za mužský a heterosexuálne ženy sa naučili správať „príliš“ žensky.

Vplyv sociálneho konštrukcionizmu možno napokon badať aj v práci I. Červenkovéj (2001), ktorá sa zaoberala lesbickou a gejskou identitou, ako aj v práci A. Svákovéj (2002), ktorá sa zamerala na gejské a lesbické partnerské vzťahy. Zaujímavou je téma otvorenej budúcnosti lesbických a gejských vzťahov, teda nedostatku modelov ako pokračovať a kam smerovať v partnerskom vzťahu, keď už vznikol (Sváková, 2002).

ZÁVER

Napriek tomu, že nemedicínske aspekty sexuality – teda skúmanie sexuality v kontexte kultúry, sociálnych vzťahov a jazyka – z hľadiska populárnosti „zaostávajú“ za výskumom sexuologickým, môžeme konštatovať, že majú prinajmenšom symbolické zastúpenie v súčasnom výskume na Slovensku. Ako sme sa snažili poukázať, paradigmatická orientovanosť autora sa do výraznej miery podieľa aj na výsledkoch a ich interpretácii, na obsahu „posolstva“, ktoré prináša. Naším cieľom nebolo sumarizovať všetky výskumy týkajúce sa homosexuality a postojov k nej na Slovensku, ale uvažovanie, ako a či sa v týchto výskumoch objavujú jednotlivé diskurzy. Z našej analýzy vyplýva, že aj v našom kontexte niektorí autori uvažujú o kategóriách homosexuál a heterosexuál ako o sociálne konštruovaných. Tieto postmoderné pohľady – nie vždy jednoznačné a nekontaminované chápaním poplatným tradícii – sa však objavujú v prácach výskumníkov, ktorí sa touto témou spontánne zaoberajú a môžu predstavovať hodnotovo špecifickú časť odbornej komunity. Ostáva iba dúfať, že budúcnosť prinesie dostatočný počet kvalitných výskumných projektov, ktorých diverzita umožní argumentovaný dialóg medzi jednotlivými paradigmami a diskurzami. Rôzne konštrukcie homosexuality majú totiž – ako sme na to poukázali v tomto texte – rôzne dôsledky pre ľudí, ktorí sa na ich základe definujú, čím je priamo ovplyvnené ich duševné a sexuálne zdravie.

LITERATÚRA

- Ault, A.: The dilemma of identity: Bi women's negotiations. In: Seidman, S. (Ed.): *Queer theory/sociology*. Oxford, Blackwell Publishers 1997, 311-330.
- Báčová, V.: Spoločenská a kultúrna podmienenosť osobnej identity. *Československá psychologie* 40, 1996, 321-337.
- Báčová, V.: Sociálny konštrukcionizmus v psychológii. *Československá psychologie* 44, 2000 a, 237-246.
- Báčová, V.: Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív pozitívizmu. Prešov, FFPU 2000 b.
- Blackwood, E.: Culture and women's sexualities. *Journal of Social Issues* 56, 2000, 223-238.
- Brzek, A., Pondělíčková – Mašlová, J.: *Třetí pohlaví?* Praha, Scientia medica 1992.
- Bútorová, Z.: Homosexuality ako spoločenský problém. In: Bútorá, M., Bútorová, Z., Hambáľková, R. (Eds.): *Ona a on na Slovensku: Ženský údel očami verejnej mienky*. Bratislava, Focus 1996, 135-141.
- Cain, R.: Stigma management and gay identity development. *Social work* 36, 1991, 67-73.
- Cass, V.: Homosexual identity formation: Testing a theoretical model. *The Journal of Sex Research* 20, 1984, 143-167.
- Červenková, I.: *Coming out: Proces vývinu homosexuálnej identity lesbických žien a gejov*. Diplomová práca. Bratislava, FFUK 2001.
- Degges – White, S., Rice, B., Myers, J. E.: Revisiting Cass' theory of sexual identity formation: A study of lesbian development. *Journal of Mental Health Counseling* 22, 2000, 318-333.
- Diamond, L. M.: Development of sexual orientation among adolescent and young adult women. *Developmental Psychology* 34, 1998, 1085-1095.
- Diamond, L. M., Savin-Williams, R. C.: Explaining diversity in the development of same-sex sexuality among young women. *Journal of Social Issues* 56, 2000, 297-313.
- Dille, P.: Queer theory: Under construction. *Qualitative Studies in Education* 12, 1999, 457-472.
- Dube, E. M.: The role of sexual behavior in the identification process of gay and bisexual males. *Journal of Sex Research* 37, 2000, 123-132.
- Džuka, J., Warošek, R.: Subjektívna pohoda u homosexuálne orientovaných mužov. *Česká a slovenská psychiatrie* 92, 1996, 90-98.
- Epsstein, S.: A queer encounter: Sociology and the study of sexuality. In: Seidman, S. (Ed.): *Queer theory/sociology*. Oxford, Blackwell Publishers 1997, 145-167.
- Foucault, M.: *Vúle k viedení: Dejiny sexuality I*. Praha, Herrmann a synové 1999.
- Fuss, D.: *Inside/out*. In: Fuss, D. (Ed.): *Inside/out: Lesbian theories, gay theories*. New York, Routledge 1991, 1-10.

Ginzberg, R.: (Neesencialistický) lesbický eros a Audre Lorde. *Aspekt* 1996, 60-66.

Herek, G. M.: Homosexuality. In: Kazdin, A. E. (Eds.): *Encyclopedia of psychology*. Washington, American Psychological Association, Oxford University Press 2000.

Humphrey, J. C.: To queer or not to queer a lesbian and gay group? Sexual and gender politics at the turn of the century. *Sexualities* 2, 1999, 223-246.

Jórárt, P.: Téma "homosexualita" na telefonické linke pre deti a dospelých. *Aspekt* 1999, 219-225.

Jórárt, P.: Lesbické ženy a gejovia v role rodičov. Diplomová práca. Bratislava, FFUK 2000.

Jolly, S.: „Queering“ development: Exploring the links between same-sex sexualities, gender, and development. *Gender and Development* 8, 2000, 78-88.

Kitzinger, C.: The social construction of lesbianism. London, Sage publications 1990.

Kitzinger, C.: Speaking of oppression: Psychology, politics, and the language of power. In: Rothblum, E. D., Bond, L. A. (Eds.): *Preventing Heterosexism and Homophobia*. London, Sage Publications 1996, 3-19.

Kitzinger, C., Wilkinson, S.: Transition from heterosexuality to lesbianism: The discursive production of lesbian identities. *Developmental Psychology* 31, 1995, 95-104.

Kováč, M.: Postoje učiteľov výchovy k manželstvu a rodičovstvu voči homosexualite a ich možný vplyv na utváranie postojov žiakov. Diplomová práca. Bratislava, PdFUK 2002.

Morris, J. F., Ojerholm, A. J., Brooks, T. M., Osowiecki, D. M., Rothblum, E. D.: Finding a „word for myself“: Themes in lesbian coming-out stories. In: Jay, K. (Ed.): *Dyke life: From growing up to growing old, a celebration of the lesbian experience*. New York, Basic Books 1995, 36-49.

Newman, B. S., Muzzonegro, P. G.: The effects of traditional family values on the coming out process of gay male adolescents. *Adolescence* 28, 1993, 213-226.

Ondrišová, S.: Konštrukcie heterosexizmu: Vytváranie, udržiavanie a ovplyvňovanie. Doktorandská dizertačná práca. Bratislava, FFUK 2001.

Ondrišová, S., Heretik, A., Šipošová, M.: Homofóbia – dôsledky pre psychoterapiu. *Česká a slovenská psychiatrie* 95, 1999, 135-141.

Peplau, L. A., Garnets, L. D.: A new paradigm for understanding women's sexuality and sexual orientation. *Journal of Social Issues* 56, 2000, 329-350.

Plummer, K.: Telling sexual stories: Power,

change and social worlds. London, Routledge 1995.

Rhoads, R. A.: A subcultural study of gay and bisexual college males. *Journal of Higher Education* 68, 1997, 460-482.

Rich, A.: Povinná heterosexuality a lesbická existencia. *Aspekt* 1996, 12-17.

Rosenfeld, D.: Identity work among lesbian and gay elderly. *Journal of Aging Studies* 13, 1999, 121-144.

Rust, P. C.: Finding a sexual identity and community: Therapeutic implications and cultural assumptions in scientific models of coming out. In: Rothblum, E. D., Bond, L. A. (Eds.): *Preventing heterosexism and homophobia*. London, Sage Publications 1996, 87-123.

Rust, P. C.: Bisexuality: A contemporary paradox for women. *Journal of Social Issues* 56, 2000, 205-221.

Seidman, S., Meeks, C., Trachten, E.: Beyond the closet? The changing social meaning of homosexuality in the United States. *Sexualities* 2, 1999, 9-34.

Simon, W., Gagnon, J.: Psychosexual development. *Society* 35, 1998, 60-67.

Šťáková, A.: Gejské a lesbické partnerské vzťahy a ich špecifiká. Diplomová práca. Bratislava, PdFUK 2002.

Šipošová, M.: Homofóbia a jej vplyv na homosexuálnu menšinu. *Aspekt* 1998, 241-261.

Tierney, W. G.: Introduction: Praxis at the millennium – epistemological authority, voice, and qualitative research. *Qualitative Studies in Education* 12, 1999, 451-456.

Weeks, J.: *Against nature: Essays on history, sexuality and identity*. London, Rivers Oram Press 1995.

Wilkinson, S., Kitzinger, C.: The social construction of heterosexuality. *Journal of Gender Studies* 3, 1994, 307-316.

SÚHRN

Príspevok poskytuje prehľad troch základných paradigmatičkých koncepcií homosexuality a diskurzov, v ktorých sa realizujú (stigmatizujúca liberálno-humanistická a postmoderný). Prednosť sa zameriava na detailné osvetlenie najmä postmoderného diskurzu o homosexualite, to z dôvodu jeho pomerne malej rozšírenosti. Autori v poslednej časti ilustrujú životnosť jednotlivých diskurzov o homosexualite na prehľade výskumov, ktoré sa v tejto oblasti realizovali na Slovensku a poukazujú na niektoré problémy spojené s netransparentnosťou použitého paradigmatičkého prístupu.

Metodické studie

DOTAZNÍK SOCIÁLNÍ OPORY – MOS: VNITŘNÍ STRUKTURA NÁSTROJE¹⁾

JIRÍ KOŽENÝ, LÝDIE TIŠANSKÁ

Psychiatrické centrum Praha, Univerzita Karlova, 3. lékařská fakulta, Praha

ABSTRACT

Social Support Survey - MOS: internal structure

J. Kožený, L. Tišanská

Internal structure of the 19-item Social Support Survey Scale aimed at estimation of anticipated social support was tested under the Czech ambience conditions using data from 227 women living in community, average age 68, SD = 3.28. On the basis of preliminary analysis one item (*Someone who understands your problems*) was excluded from the analysis as it loaded on two factors. Using an exploratory factor analysis and a structural equation modeling three correlated first-order factors were identified: Understanding authority, Emotional nearness, Practical intervention. The Emotional nearness factor and Practical intervention correspond to Affectionate and Tangible Support, respective – factors identified

by Sherbourne and Stewart. The Understanding authority factor of the Czech version incorporated both Positive Social Interaction and Emotional/Informational Support items of the original version. Internal consistency of the scales being 0.94 indicates the possibility of shortening the 11-item long Understanding Authority scale.

key words:

Social Support Survey MOS, social support, senior women, internal structure

klíčová slova:

dotazník sociální opory MOS, sociální opora, seniorky, vnitřní struktura

Konceptu sociálního zdraví je věnovaná podstatně menší pozornost než problematice somatického či psychického zdraví. Adjektívum sociální naznačuje, že se nejedná o charakteristiku jedince, a tedy nemusí být zcela jasné, jak může být jedinec z tohoto hlediska posuzován. Sociální zdraví je nepochybně atribut společnosti a tu lze považovat za zdravou, jestliže poskytuje stejné možnosti všem, přístup k hmotným, duchovním statkům a službám, které jsou nezbytné, aby jedinec mohl fungovat jako občan (Russell, 1973).

Indikátory sociálního zdraví mohou v tomto smyslu zahrnovat distribuci ekonomického bohatství, přístup k pozicím, jež umožňují podílet se na rozhodovacích procesech a veřejně kontrolovatelnou odpovědnost státních úředníků. Odhad sociálního zdraví z hlediska jedince je poněkud méně ambiciózní a konstrukt je obecně definován jako jedna z dimenzí jedincovy kvality života, která zahrnuje, jak jedinec vychází

Došlo: 29. 10. 2002; J. K., L. T. Laboratoř psychometrických studií, Psychiatrické centrum Praha, Ústavní 91, 181 03 Praha 8; e-mail: kozeny@pcp.lf3.cuni.cz

¹⁾ Studie byla financována z grantu IGA MZ ČR č. NF/6827-4-2002.